

II.

Témata a problémy aneb jak napsat etnologickou studii

Otázce, jak napsat etnologickou studii, by měla předcházet otázka, v čem spočívá specifikum etnologického studia a tudíž i následného zaznamenávání zjištěných skutečností, etnologického psaní. Obojí pak souvisí s pojmáním etnologie jakožto vědecké disciplíny. Tomuto tématu jsme se věnovali v úvodní kapitole, nyní se zaměříme na některé dílčí problémy, které přímo souvisí s etnologickou praxí, konkrétně s produkcí etnologických meta-textů. Etnologova činnost, jejíž finální rezultat lze spatřovat právě v písemném projevu, by měla být orientována na syntetické zvládnutí trojí kvalifikace: empirické, metodologické a teoretické. Empirii budeme přitom chápat jako sumu kvantitativních poznatků, metodologii jako soubor metod použitých k jejich zpracování a teorii jako instrumentarium pro jejich analýzu, vysvětlení.

Za první a patrně také nejjednodušší krok v přípravné fázi jakéhokoliv „etnologického psaní“ lze označit volbu tématu. Tématem totiž může být cokoliv. Co teprve učiní ze zpracování takového libovolného tématu práci etnologickou, a v ideálním případě i analytickou, je až schopnost autora nabídnout na zvolené téma problémové vidění. Lze tedy tvrdit, že „problematizace“²³ spočívá v rozpoznání problému v rámci obecně zvoleného tématu a ve formulování vhodně zvolených pracovních otázek, s jejichž pomocí je možné se přiblížit k jeho zpracování. Rozpoznání a explikace relevantního problému, stanovení pracovních otázek a definování objektu výzkumu včetně formulování pracovní hypotézy/hypotéz, je proto třeba považovat za neopominutelnou součást každé sociálněvědné badatelské aktivity. Jako „téma“ práce budeme označovat kontextuální rámec, ve kterém se výzkumník pohybuje. Je však třeba mít na paměti, že téma samo o sobě ještě nedefinuje terén, ani povahu dat, se kterými bude pracováno, ani metodu jejich vyhodnocení. Hlavní problémy při zpracovávání etnologického tématu nespočívají v nedostatku vhodných etnodat, možnosti tato data získat, ani v neschopnosti s těmito daty náležitě pracovat (i když i to bývá často problém), ale právě v absenci nápaditosti při problematizaci zvoleného tématu (terénu).

Vedle otázky, v čem spočívá etnologický aspekt námi zvoleného problému, je vhodné se již na počátku řešení výzkumného projektu zamyslet nad povahou dat, s nimiž by mělo být pracováno. Dále nad způsobem jejich získání, tedy nad otázkou jejich dostupnosti, jejich evidence, konkrétními problémy práce ve zvoleném terénu apod. Obdobně významnou se zdá být otázka, jak s těmito daty následně pracovat. Metodika jejich zpracování by měla být vždy adekvátně vztažena k formulované problematizaci a ve zvoleném kontextu, tj. vůči tématu. V zásadě jde především o vědomé přiklonění se badatele buď ke kvantitativnímu, či kvalitativnímu paradigmatu. Neoprávněně podceňovanou bývá formální stránka

²³ Tento termín budeme používat v přibližně stejném významu jako tomu je v německém jazykové úzu u termínů „Fragestellung“, příp. „Problemstellung“.

práce, tedy stylistika a rétorika textu. Dostatečnou pozornost je proto třeba věnovat i otázce, jak srozumitelně prezentovat výsledky vlastní badatelské práce.

Problematizaci tématu, povaze etnologických dat, způsobu jejich získávání a zpracování a konečně i formálním náležitostem při psaní etnologických textů, se budeme věnovat v této kapitole. Protože se však jedná o velmi komplexní tematické okruhy, může zde jít jen o pouhý náčrt jejich několika vybraných aspektů.

X X X

Problémy vznikají tam, kde jsme konfrontováni s diferencemi, nejednoznačnostmi, či s na první pohled jakoby „nelogickými“ souvislostmi. Jednoduše řečeno problematizace určitého tématu začíná v okamžiku, kdy nám jakožto pozorovatelům či účastníkům určité události, není zřejmý její kulturně imanentní (emický) smysl. Dochází tedy k těžkostem s porozuměním sledovanému, nebo se nabízejí jeho alternativní, někdy i vzájemně protichůdné interpretace. Rozpory takového typu vyvstávají nejen v důsledku kontaktu s cizí kulturou, mohou se též projevit v kultuře známé nebo za známou považované. „Procedury výkladu“, na první pohled jednoznačně nesrozumitelných společenských událostí, se mohou odehrávat jak v rovině analytické meta-úrovně, tak v rovině nativních interpretací. Čím signifikantnější je daná událost pro určitý společenský kontext anebo čím rozporuplnější jsou konkurenční spontánní interpretace, tím větší ohlas zainteresované veřejnosti lze v daném případě očekávat.

Problémy mají obvykle empiricko-jevovou (předmětnou) povahu, a to v tom smyslu, že jsou vždy vázány na určitá „fakta“, resp. empiricky vnímatelné jevy. Formulování konkrétního problému je vhodné od počátku spojovat s vysvětlením jeho relevatnosti, kupříkladu ve smyslu, co intersubjektivně významného lze prostřednictvím řešení tohoto problému osvětlit. Pro etnologii jsou relevantní zvláště takové problémy, které se vztahují ke kulturním jevům, sociálním procesům či se dotýkají problematiky tradovaných znalostí, kolektivně předávaných hodnot apod. Potenciální problémy je zpočátku nejvhodnější uchopit prostřednictvím takových otázek, jejichž zodpovězení by mohlo slibovat odkrytí kulturně signifikantních informací. Z problematizace zvoleného terénu je proto třeba explicitně odvodit pracovní otázky, příp. i předběžné návrhy odpovědí (deduktivní přístup). Jinými slovy pracovní hypotézy a odlišit je od tezí, které budou pro práci využity jako teoretické východisko. Jakým způsobem se to bude dít už ale závisí na našem metodologickém pozadí.

Problematizace by měla být v průběhu výzkumu samozřejmě neustále precizována. Pracovní otázku je vhodné formulovat polemicky, obvykle vůči „na první pohled“ se nabízejícímu vysvětlení, nebo vůči autoritativním názorům (prezentovaným např. v odborné literatuře). Formulováním vhodné pracovní

otázky by v ideálním případě mělo dojít k osvětlení daného tématu z nové perspektivy, k nabídnutí nové interpretační roviny.

Způsob získávání a vyhodnocování dat, potřebných pro zpracování daného problému, je přímo spojen s otázkou jejich charakteru. Etnodatem (faktem) může být také v podstatě cokoliv. Při hledání předběžných odpovědí na pracovní otázky (teze) je třeba z mnohosti nabízených možností zvolit nejefektivnější způsob, který povede k řešení vlastního problému, tedy specifikovat „co pro mě bude etnografickým datem“? Prostřednictvím odpovědi na tuto otázku zároveň do značné míry definujeme vlastní badatelský „terén“, který je dále vymezen prostorově, sociálně, temporálně a jinak. Adekvátnost zvolených dat je třeba porovnat vůči zvolené problematice. Vždy je nutné vymezit kritéria jejich nutné selekce.

Za kvantitativní data jsou obvykle považovány numericky vyjádřitelné údaje, k jejich zpracování se tudíž používají statistické metody. Aby je ale bylo možno statisticky vyhodnotit, musejí splňovat několik podmínek. Předně musejí být standardizovaně získána, musejí být reprezentativní a srovnatelná. Pouze při splnění těchto podmínek má pak smysl vypočítávat průměrné hodnoty, vývojové tendence apod. Jako kvalitativní data jsou označována ta, která jsou přímými nositeli určitého významu. Obvykle mají textuální nebo vizuální povahu.

Pro získávání kvantitativních dat se používá tzv. lineární strategie, pro získání kvalitativních dat tzv. cirkulární (iterativní) strategie (Witt: 2001). Lineární přístup v získávání a vyhodnocování dat spočívá v deduktivním plánování výzkumného projektu, který začíná s formulováním pracovních hypotéz, pak následuje stanovení vlastního výzkumného plánu, na něj navazuje sběr dat v terénu, vyhodnocení získaných dat a následně prověření původní hypotézy. Přitom je důležité zdůraznit, že linearita tohoto badatelského přístupu je podmínkou úspěšnosti. Během výzkumu tedy nezbyvá mnoho prostoru pro modifikaci původně naplánovaného postupu, neboť by to ohrožovalo pozdější srovnatelnost dat a tedy jejich adekvátní vyhodnocení. Cirkulární přístup získávání sociálních dat se používá tehdy, jestliže je v průběhu výzkumu možné plánovat jen několik málo kroků dopředu. Zůstává tedy dost prostoru na reagování na neustále se měnící situaci. Cílem není stanovení kvantitativní četnosti či projevů určitých vazeb nebo jejich aspektů, nýbrž odhalení a popis těchto vazeb a jejich struktur (Witt: 2001).

Z principů, které je nezbytné dodržovat při sběru a vyhodnocování dat, zde zmíníme jen některé, jako kupříkladu tzv. princip otevřenosti. Ten je motivován snahou nevstupovat do sběru dat s předem vytvořenými představami, což mimo jiné znamená, že badatel by měl akceptovat situační definice, tak, jak jsou v terénu vnímány samotnými aktéry. Princip otevřenosti proto spočívá v komunikativním zjišťování situačních významů v terénu, pak se hovoří o tzv. kontrované subjektivitě. Subjektivní perspektivě „zkoumaných“ je připisován zvláštní význam v kvalitativním sociálním výzkumu. Oproti tomu kvantitativní přístup je možné metodologicky charakterizovat jako snahu o co možná nejdetailnější strukturaci

předmětu zkoumání pomocí hypotéz a jako tendenci standardizovat výzkumné metody.²⁴ Jeho cílem je zajistit objektivnost získaných dat.

Za primární data lze považovat takové informace, které se bezprostředně váží ke sledovanému fenoménu. Jako sekundární data jsou pak označována ta, která informují, příp. sumarizují, to, o čem již vypovídají jiné prameny (Jones: 1992, 102n). „Primárnost“ či „sekundárnost“ pramene může být za určitých podmínek dána vlastní problematizací, resp. definicí terénu, tedy badatelským kontextem. V etnologii jsou za klasická primární data pokládány informace shromážděné během autentického pobytu v terénu. Primární charakter mohou však nabývat i prameny získané jiným způsobem. Mohou to být například i nejrůznější archivní materiály, regionální periodika a jiné tiskoviny, rodinné, spolkové či obecní kroniky a další písemnosti, memoáry, korespondence, materiální artefakty, obrazový materiál apod. Pro etnologickou praxi lze nejdůležitější primární prameny rozčlenit do následujících kategorií: ústní výpovědi získané přímo badatelem během pobytu v terénu; badatelem přímo pozorované chování; písemné prameny nejrůznějšího druhu; materiální artefakty a audiovizuální prameny.

Zcela na okraj ještě připomeňme, že se v literatuře rozeznává tzv. realistický přístup k datům, který spočívá v jejich chápání jako něčeho, co více či méně reprezentuje sociální realitu a tzv. konstruktivistický přístup, v jehož rámci se s daty zachází jako s projevy složité komunikační činnosti.

X X X

V průběhu řešení výzkumného projektu je badatel nucen prokázat kompetenci v rámci tří rovin specifických činností. První z nich spočívá ve schopnosti získat adekvátní etnodata (např. prostřednictvím terénního výzkumu či na základě práce v archívu), další v jejich empirickém zpracování (např. prostřednictvím statistické analýzy) a poslední v interpretaci a prezentaci výsledků (kontextuální rámec). Pro etnologickou praxi je proto třeba si osvojit dvojí metodologickou dovednost, jednak pro způsob získávání etnodat a jednak pro způsob jejich vyhodnocení. V sociálních vědách, včetně etnologie, jsou rozeznávány následující hlavní metody shromažďování dat (podrobněji Grümer: 1974 a dále srov. Kromrey: 1991, 418n):

- Interview strukturované a nestrukturované: náleží sem i např. přístup „oral history“, biografický výzkum, narativní interview apod.
- Pozorování zúčastněné a nezúčastněné (srov. např. Aster, Merkens, Repp: 1989, König: 1972).
- Obsahová analýza. Zde je nutno podotknout, že sama o sobě je již metodou vyhodnocování archivních materiálů nebo nativních výpovědí (získaných v terénu nebo jinak²⁵).

²⁴ Např. prostřednictvím dotazníkových akcí, rozhovory, pozorováním atd.

²⁵ V poslední době kupříkladu roste význam internetu jako virtuálního terénu.

